

ФОРМИ ПРОХОДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДИ

Лілія КЛОЧЕК (Кіровоград)

У статті розглядаються форми проходження соціалізації в студентському віці – адаптація та інтеріоризація. Представлені результати теоретичного та емпіричного дослідження.

В статье рассматриваются формы прохождения социализации в студенческом возрасте – адаптация и интериоризация. Представлены результаты теоретического и эмпирического исследования.

Ключові слова: соціалізація, соціальні настанови, форми проходження соціалізації, адаптація, інтеріоризація.

Постановка проблеми. Останнім часом явище соціалізації виступає об'єктом дослідження спеціалістів різних наук – філософів, педагогів, психологів, соціологів. Дослідження процесу соціалізації студентської молоді у психолого-педагогічному розрізі обумовлюється специфікою ситуації розвитку у даний віковий період, коли провідною діяльністю юнаків є навчально-професійна, яка цілеспрямовано здійснюється в умовах освітнього закладу, де здобуває професійну освіту молода людина. Студентська пора – відповідальний і важливий етап у житті, тому що у процесі професіоналізації розкриваються потенційні можливості юнака, потужно розвивається інтелект, під впливом соціальних інституцій відбувається становлення системи цінностей, формування соціально необхідних якостей. У сучасних умовах постійних змін молода людина має бути адаптивною, готовою до самостійного

прийняття відповідальних рішень, здатною творчо діяти у нестандартних життєвих ситуаціях.

Якщо у дитинстві та у періоди отрочтва, ранньої юності соціалізація проходила під опікою дорослих, то у студентському віці відбувається через систему освіти і самостійне опанування й відтворення соціального досвіду в діяльності та спілкуванні. Зважаючи на те, що у студентські роки коригуються плани на майбутнє, уявлення про подальший самостійний професійний і життєвий шлях, закладаються передумови подальшої соціалізації зрілої особистості, вивчення соціально-психологічних особливостей перебігу процесу соціалізації у період юності набуває актуальності.

Виходячи з означеного вище, здійснимо *аналіз досліджень*, присвячених проблемі соціалізації особистості.

Біля витоків теорії соціального розвитку стояли вчені Г. Тард, Т. Парсонс, Т. Шибутані, Е. Еріксон, суть поглядів яких зводилася до розуміння соціалізації як акумулювання індивідом соціальних ролей, норм, вартостей суспільства, до якого належить людина.

Т. Шибутані акцентував увагу на соціальних факторах розвитку особистості. Вчений зазначав, що люди розвивають свої почуття, мислення, здатність засвоювати і виконувати соціальні ролі в процесі соціальної взаємодії, а не в результаті біологічного дозрівання. Саме цей фактор є визначальним у процесі перетворення людини із безпомічної істоти, якою вона народжується, в незалежного індивіда, що прагне до певних цінностей у своєму оточенні [12, с. 397].

Схожих поглядів дотримувався вчений Ж. Годфруа, який вважав, що не можна зрозуміти розвиток людини у відірваності від сім'ї, соціальної групи і культури, до яких вона належить. Дослідник розглядає соціалізацію як процес, в основі якого лежать зв'язки між індивідами та освоєння соціальних навичок. Вона визначається тим досвідом, який людина отримує впродовж життя [2, с. 41].

Автори концепції соціального навчіння Н. Міллер та Дж. Доллард акцентували увагу на значенні соціальних інститутів у розвитку людини. Розглянуті підходи до проблеми соціалізації наголошували на пріоритетній ролі соціальних умов у процесі розвитку особистості. Сам індивід розглядався в основному як пасивна істота, яка лише відображає вплив на нього соціуму.

Радянські психологи, пояснюючи явище соціалізації, значну роль відводили суб'єкту як діяльній істоті, яка активно засвоює суспільний досвід. Так, Л. С. Виготському належить думка, що середовище сприяє активізації розвитку пам'яті, мислення, уяви людини, а вона сама виступає як глибока, мисляча, творча особистість [1]. Б. Д. Паригін розглядав соціалізацію індивіда як входження його в соціальне

середовище, пристосування до нього [4]. А. В. Петровський визначає соціалізацію як процес і як результат засвоєння і відтворення людиною соціального досвіду, який здійснюється в діяльності та в спілкуванні [6].

Згадані вище погляди на проблему соціалізації розглядали дане явище в окремих аспектах. Д. І. Фельдштейн синтезував попередні наукові підходи і запропонував визначати соціалізацію як складний структурований процес, який передбачає діяльнісну сутність суб'єкта, характер, рівні, ступінь його індивідуалізації [9]. Схожої думки дотримується К. В. Рубчевський. Вчений зазначає, що в процесі соціалізації відбувається запозичення із зовнішнього середовища певних даних, інформації та їх засвоєння в якості знань, умінь, норм, зразків поведінки, вартостей. Дані погляди автор визначає терміном “інтеріоризація”, яку розглядає як одну із форм проходження соціалізації особистості. Ще однією формою соціалізації, на думку К. В. Рубчевського, є соціальна адаптація [8].

Для нас близькими є погляди учених, які розробляли свої ідеї у рамках означеного вище підходу. Ми схильні вважати, що соціалізація як складний структурований процес може протікати у двох взаємопов'язаних формах – адаптації та інтеріоризації – у будь-який період життя людини.

Формування цілей статті. У контексті розгляду форм соціалізації у студентському віці проблеми адаптації та інтеріоризації набувають особливої актуальності, тому що, як відомо, починаючи з першого курсу навчання у вузі, існування юнака суттєво змінюється, і необхідні час, внутрішні зусилля для того, щоб прийняти нові соціальні настанови і відповідати вимогам, які ставить перед студентом навчання і соціальне життя. З огляду на це, ми поставили за мету розглянути, у чому полягає зміст явищ адаптації та інтеріоризації та які особливості їх вияву у студентському віці. Для цього представимо результати проведеного нами теоретичного та емпіричного дослідження.

Термін “адаптація” у перекладі з латинської означає пристосовувати, влаштовувати, приєднувати. Г. Айзенк визначає адаптацію, з однієї сторони, як стан, коли потреби індивіда відповідають вимогам середовища. Відбуваються зміни в його потребнісно-мотиваційній сфері, і тоді адаптація сприяє досягненню людиною гармонізації її стосунків з навколишнім світом. З іншої сторони, адаптація визначається дослідником як процес, який забезпечує даний гармонійний стан.

Ж. Піаже зазначав, що адаптація є одним із головних процесів інтелектуального розвитку, який спрямований на те, щоб ефективно діяти в умовах оточення. А поняття соціалізації вчений зводив до процесу адаптації особистості до соціального середовища, коли вона

здатна співіснувати і співробітничати з іншими на основі сформованого вміння аналізувати і співставляти власну точку зору з позиціями інших людей [5].

Л. Філіпс, розробляючи проблему адаптації, дійшов до висновку, що існує два види адаптації – ефективна та складна. Такий поділ зумовлюється внутрішньопсихічними індивідуальними факторами людини і загальними соціальними. Т. Шибутані перший розглянутий різновид адаптації схильний називати пристосуванням, другий – власне адаптацією [12]. На думку вченого, кожній особистості, незалежно від віку, статі, сфери діяльності, властива комбінація різновидів адаптації, коли просте пристосування існує поряд з адаптацією в умовах виникнення проблемної ситуації та необхідності її вирішення.

Ми схиляємося до думки, що адаптацію як форму протікання соціалізації потрібно розглядати в двох аспектах: соціальному і психологічному. Соціальний аспект явища адаптації демонструє вид і характер стосунків особистості з соціальним середовищем, коли у взаємодію вступають вимоги соціуму, з одного боку, і домагання й можливості суб'єкта задовольнити ці вимоги, з іншого. Психологічний аспект адаптації передбачає єдність взаємовпливу середовища та особистості: середовище впливає на особистість, яка у відповідності до своєї внутрішньої природи переробляє ці впливи і активно впливає на середовище.

Виходячи з розуміння соціальної адаптації Г. С. Москвичова, проаналізуємо, як феномен адаптації визначає ефективну взаємодію студента у мікросоціумі. Факт спільного співіснування, коли студенти навчаються в одній академічній групі впродовж тривалого часу, зобов'язує їх бути толерантними, допомагати один одному, мирно співіснувати. Згідно поглядів ученого, існують три механізми пристосування до мікросоціуму, а саме: прийняття через процес ідентифікації норм, правил, зразків поведінки, які властиві даній контактній групі; пристосування найближчого оточення і підкорення його своїй владі; взаємодія і взаємовплив на основі відповідальності, зворотного зв'язку, афіліації [3, с. 109].

Перший механізм передбачає необхідність усвідомлення студентом того, що він для налагодження конструктивних стосунків з іншими має прийняти норми спільноти та діяти відповідно до них. Тому необхідними є моменти ідентифікації з групою, певна соціальна установка, свідоме прийняття зразків групи. Це супроводжується такими проявами, як підкорення лідеру, виконання відведеної або визначеної соціальної ролі, готовність нести колективну відповідальність. Проте слід зауважити, що це не повинно призводити до нівелювання власного “Я” студента. Дія

розглянутого механізму має відбуватися до тих пір, поки особистість буде відчувати, що її ідентичності нічого не загрожує.

Другим механізмом адаптації є пристосування інших до себе. Це властиво переважно поведінці лідера групи. Його особливістю є виникнення асоціацій ієрархічного підпорядкування в групі, маніпулювання. Якщо зважати на те, що лідер, який є взірцем для інших членів групи, здатний дивитися далі, ніж інші, є ініціативним, творчим, то цілком природним і виправданим є виявлення у нього такої тенденції, як прагнення пристосувати найближче оточення до себе. Окрім того, коли мова йде про членів студентської групи, які на роль лідерства не претендують, прагнення підпорядкувати інших може виявлятися внаслідок спроби реалізації бажання бути значущим в очах навколишніх.

Третій механізм – взаємодія і взаємовплив на основі відповідальності та афіліації – спрацьовує за рахунок факту присутності в житті студента оточуючих, а їх поведінка є стимулом, який спонукає до тих чи інших дій. Має місце інтеракція, суб'єкт-суб'єктні відносини. Відбувається соціально-психологічний контроль, коли члени студентської групи добровільно і свідомо виступають як у ролі суб'єкта, так і в ролі об'єкта одночасно. Це є одним із важливих механізмів саморегуляції поведінки в контактній групі. В її основі відбувається пристосування партнерів, які сприймаються один одним як рівнозначні.

Здійснивши такий розгляд соціальної адаптації студентів у контактній (академічній) групі, маємо підстави стверджувати, що адаптація як явище, яке має соціальну природу, демонструє особливості взаємовідносин особистості з соціальним середовищем. Вона означає пристосування індивіда до соціальних умов, рольових функцій, соціальних норм, які складаються і стають вимогами для суб'єкта та умовами його життєдіяльності.

Психологічна адаптація пов'язана з внутрішньою налаштованістю студента до постійних змін, усвідомленням соціальних ролей, соціальними позиціями, які ними продиктовані.

К. Роджерс та Р. Даймонд, характеризуючи явище психологічної адаптації, схилилися до думки, що вона впливає на поведінкові прояви особистості та формування у неї певних рис. Зокрема, К. Роджерсу належить думка, що психологічна адаптація має місце тоді, коли існує відповідність між “Я”-структурою особистості та власним досвідом. Адаптивна людина прагне до реалістичного сприймання себе і своїх стосунків із навколишнім світом. З'являється бажання неупереджено, максимально об'єктивно бачити і тлумачити все, що відбувається навколо неї [10, с. 560-561].

Якщо у студента є чітке уявлення про власне «Я» – реальне та – ідеальне, то вони стають стрижнем його самодостатньої позиції щодо

власного соціального і майбутнього професійного життя. «Я»-концепція юнака у період навчання у вузі набуває нових конструктів, які пов'язані з соціальною роллю студента – «Я-студент», «Я-майбутній професіонал» тощо. Це відбувається у процесі професійно-рольової ідентифікації, яка зумовлюється соціальними настановами, що продукуються у суспільстві.

Фактором психологічної адаптації є висока або адекватна самооцінка (Д. Майєрс). Вона блокує появу сумнівів студента у власних здібностях, зумовлює виникнення думки щодо правильності вибору професії, дає впевненість у своїх силах, почуття власної гідності. У контексті цього можна використати запропонований психологом термін самоефективність, який означає використання молодою людиною можливості не піддаватися впливу неприємних ситуацій і бути наполегливим на шляху досягнення мети, не зважаючи на сумніви, які гальмують даний процес. Коли студент вірить у свої позитивні можливості, йому не властиві надмірна вразливість та переживання депресії. Це збільшує його шанси досягти успіху у навчанні, у соціальній взаємодії в стінах освітнього закладу та в оволодінні професією.

Психологічна адаптація, на нашу думку, означає єдність взаємовпливу середовища та особистості. Психологічна сторона адаптації студентів представлена активністю суб'єкта, яка спрямована на конкретно визначений предмет, а саме на задоволення вимог, висунутих суспільством.

У процесі соціалізації, поряд із адаптацією, не менш важливе місце відводиться інтеріоризації – процесу закономірного переходу із зовнішнього середовища певних зразків, цінностей, норм, інформації у систему переконань, яка спонукає людину діяти відповідно до своїх поглядів, принципів, світогляду. Інтеріоризовані соціальні зразки, норми, вартості стають спонукальною силою поведінки суб'єкта. В. Т. Циба називає цей процес трансформацією зовнішніх імперативів у внутрішні [11, с 189.]. Зовнішні (суспільні) санкції стають внутрішнім контролем особистості.

В онтогенетичному плані інтеріоризація з'являється, коли дитина, орієнтуючись на накази дорослих, починає згідно них діяти і висуває такі ж санкції як по відношенню до себе, так і до інших. У кожний наступний віковий період зовнішні соціальні настанови інтеріоризуються в умовах соціальних інститутів, які є середовищем і певним шаблоном розвитку особистості.

У студентський період таким соціальним інститутом є навчальний заклад, де здобуває професійну освіту молода людина. Студент осмислено програмує свій життєвий шлях, на перспективу формує світоглядні соціальні настанови. Цьому передують орієнтування юнака на зовнішні цілі, які ставить перед ним родина, вуз, суспільство у цілому.

Як правило, дані цілі полягають у звичних для кожного формулюваннях: сповідувати загальнолюдську мораль, діяти у відповідності до неї; стати хорошим професіоналом, сім'янином; віднайти своє місце у житті й реалізуватися; приносити користь як найближчому оточенню, так і суспільству в цілому тощо. Початковим ступенем реалізації перерахованого вище є позитивне сприймання вказаних настанов, яке включає емоційний компонент. Наступним етапом є їх усвідомлення, осмислення соціогенних потреб. Врешті їх приймання і перетворення на спонукальні сили свідчить про трансформацію зовнішніх регламентів у власні соціальні настанови особистості. Все це складає соціальну характеристику особистості.

У порівнянні з попередніми періодами життя, коли соціальні норми цілеспрямовано закладалися у свідомість зростаючої особистості представниками соціальних інституцій (батьками, учителями, значущими людьми), то у студентські роки започаткування і програмування соціальних орієнтирів на перспективу відбувається майже самостійно, повністю осмислено і відповідально. Інтеріоризація як форма соціалізації студентської молоді за своєю природою є суто внутрішньоособистісним явищем, виникнення якого має виражені зовнішні спонуки.

Інтеріоризація та адаптація особистості представляють дві сторони єдиного процесу соціалізації. Внутрішні переконання, соціальні за своєю природою, виникають не тільки за наявності певних знань, норм, вартостей як таких, що існують у суспільстві, а й за умови існування можливості, бажання, готовності суб'єкта їх засвоїти чи діяти при вирішенні певної проблемної ситуації. Це виявляється в адаптивності чи неадаптивності людини. Адаптивна поведінка визначає успішне прийняття рішень, ініціативу суб'єкта, окреслення ним орієнтирів своєї поведінки.

Виходячи із викладеного вище, ми поставили перед собою мету виявити, як представлена у юнаків така якість, як "адаптивність". Для цього скористалися результатами "Методики соціально-психологічної адаптації" К. Роджерса і М. Даймонда [7], яка була проведена зі студентами Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Всього у дослідженні було задіяно 132 студенти. Респондентам пропонувалося відповісти на запитання опитувальника, визначаючи, як представлені висловлювання про спосіб життя співвідносяться з їхнім баченням власної особистості.

Обробка отриманих даних дозволила констатувати, що у переважній більшості досліджуваних представлена така риса, як адаптивність. Проте її вираженість була різною.

Проведений кількісний і якісний аналіз отриманих результатів дозволив нам встановити, що у 5,3 % респондентів недостатньою мірою представлена адаптивність. Такі досліджувані здатні пристосовуватися лише до обставин, які не вимагають максимальної внутрішньої мобілізації. Вони можуть долати проблемні ситуації, вирішення яких наперед задане чи відоме. Навіть незначне ускладнення суспільних вимог змушує дану категорію респондентів пасувати перед проблемами. Для цих студентів характерні відсутність або слабкість інтересу до певних соціальних обставин, небажання вступати в соціальні контакти. Проведені бесіди та власні спостереження дають можливість стверджувати, що вони існують у суспільстві або ізольовано, або обмежені невеликим колом спілкування, яке звужує можливість активізувати особистісні резерви соціального спрямування.

У 46,2 % досліджуваних достатньою мірою виражена адаптивність. Вони з легкістю пристосовуються до соціальних змін, особливо коли перед ними стоять зрозумілі цілі. Окрім того, за умови виникнення проблемної ситуації соціального характеру студенти цієї категорії у змозі активізувати свої внутрішні резерви і успішно подолати обставини, що виникли. Такі досліджувані, як показує досвід, добре навчаються, відкриті у спілкуванні, щирі у виявленні своїх емоцій і почуттів. Однак їм не вистачає яскраво вираженої активності та цілеспрямованості. Прагнення і готовність долати труднощі мають місце, але перевага віддається більш приземленим речам: хочеться комфортного, іноді навіть безпроблемного існування і в моральному, і в матеріальному планах.

Відродно, що майже половина респондентів (48,5%) відрізняються здатністю швидко і легко пристосовуватися до нових обставин життя, до змін і нових людей. У 6,2 % з них адаптивність виражена на 100%. Респонденти даних двох категорій комунікабельні, легко вступають у соціальні контакти, мають достатньо високу навчальну успішність в опануванні певної діяльності. Проведені бесіди виявили, що за складних життєвих обставин такі студенти можуть оволодіти новими соціальними умовами і дійти до злагоди з новим середовищем, від чого відчувають емоційний комфорт. Їм властиві прагнення і готовність долати життєві перешкоди. Вони активні, цілеспрямовані, впевнені у власних силах. Відрізняються ініціативністю та організованістю. Вхідження у навчально-виховний процес університету у них відбувалося без труднощів, супроводжувалося бажанням пережити нові емоції та почуття.

Проведені бесіди та використання методу спостереження дозволили виявити, що в основному досліджувані, які мають високий і середній рівні адаптивності (на відміну від категорії з низьким рівнем), своїми вчинками, ставленням до інших людей демонструють, яким чином

відбувається інтеріоризація зразків, норм, вартостей, що задані соціумом. Середовище ставить перед студентами свої вимоги, до яких вони спочатку адаптуються через зовнішню предметно-практичну діяльність, яка поступово переходить у внутрішню. Вона полягає у вибудові власного відношення до соціальних вимог і завершується формуванням системи переконань, які становлять світогляд людини гармонійної, що живе у злагоді з обставинами, з іншими людьми, із самою собою.

Проведене дослідження проблеми соціалізації студентської молоді дозволяє зробити наступні висновки.

Соціалізація є складним структурованим процесом входження людини в соціальне середовище, в якому проявляється діяльнісна сутність суб'єкта, ступінь його індивідуалізації. Соціалізація особистості протікає у двох формах: адаптації до суспільних вимог, що постійно змінюються, та інтеріоризації соціальних норм, зразків, вартостей, які стають спонукальною силою поведінки людини. Під час навчання у вузі важливо, щоб у юнака сформувалися соціально необхідні якості, завдяки яким він зможе конструктивно існувати у дорослому житті. Риси адаптивності та вміння інтеріоризувати соціальні норми у студентів виявляються у їх здатності пристосовуватися до необхідних нових соціальних вимог, усвідомлювати їх та трансформувати у власні переконання. Це дає можливість конструктивно функціонувати в суспільному житті, що є необхідною умовою педагогічної діяльності.

Наступні дослідження соціалізації студентської молоді можуть бути присвячені проблемі підготовки юнаків до активного включення як суб'єктів у соціальні інституції суспільства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Выготский Л. С. Психология. – М.: Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2000.- 1008 с.
2. Годфруа Ж. Что такое психология: Пер. с франц. / Под ред. Г. Г. Аракелова.- М.: Мир, 1992.- Т.2.- 376 с.
3. Москвичев С. Г. Мотивация, деятельность и управление.- Киев – Сан-Франциско, 2003.- 492 с.
4. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории. – М.: Мысль, 1971. – 348 с.
5. Пиаже Ж. Избранные труды.- М., 1994.
6. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности.- Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996.- 512 с.
7. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты.- Самара: Издательский дом «БАХРАХ – М», 2002.- 672 с.
8. Рубчевский К. В. Формы прохождения социализации личности // Психологическая наука и образование.- 2002.- №2.- С.86-92.
9. Фельдштейн Д. И. Социализация и индивидуализация – содержание процесса социального взросления // Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов.- М.: Издательский центр «Академия», 1999.- С.188-192.
10. Холл С. Кэлвин, Линдсей Гарднер. Теории личности.- М.: «КСП +», 1997.- 720 с.

11. Циба В. Т. Системна соціальна психологія.– К. : Центр навчальної літератури, 2006.– 328 с.

12. Шибутани Т. Социальная психология / Пер. с англ. – Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 1998.– 544 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Клочек Лілія Валентинівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: розвиток процесу самосвідомості у підлітковому та ранньому юнацькому віці, у період пізньої юності.